CollAn X 2011 261-275

İzmir Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşimine İlişkin Gözlemler

Müjde Türkmen

Keywords: Smyrna, Karabel pass, *katoikoi*, Hellenistic, mouldmade bowl

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Karabel geçidi, *katoikoi*, Hellenistik, kalıp yapımı kâse

Nif (Olympos) Dağı, İzmir'in doğusunda, Kemalpaşa, Torbalı ve Buca ilçelerinin ortak sınırındadır (Res. 1). Kuzeyinde Kemalpaşa Ovası, doğusunda Smyrna ile Sardeis arasındaki yolu Kaystros (Küçük Menderes) Vadisi'ne bağlayan Karabel Geçidi, güneyinde Torbalı Ovası yer alır.

Nif Dağı'ndaki arkeolojik çalışmalar, Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında 1999-2001 yıllarında yapılan inceleme gezileriyle başlamış, 2004-2005 yıllarında yüzey araştırmaları ile sürdürülmüştür. Nif Dağı'ndaki ilk arkeolojik kazılar 2006 yılından beri Bakanlar Kurulu kararıyla T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İstanbul Üniversitesi adına Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında gerçekleştirilmektedir. Nif Dağı Araştırma ve Kazı Projesi[1] kapsamında çalışılan Karamattepe, Ballıcaoluk, Dağkızılca ve Başpınar mevkilerinde MÖ 8. yy'dan MS 13. yy'a uzanan çeşitli yerleşim kalıntıları bulunmuştur (Res. 2).

Ballıcaoluk yerleşimi, Karamattepe kazı alanının kuzeybatısında, kuzeyi Hacıefendi Deresi, güneyi Narlı Dere ile çevrili kayalık bir tepe üzerindedir (Meriç 1988: 207) (Res. 3-4). Ballıcaoluk için yörede "Kız Kalesi" ismi de kullanılmaktadır (Doğer – Gezgin 1998: 14-15). Üç yanı sarp kayalık olan tepeye, yalnızca Karamattepe tarafındaki doğu yamacından ulaşılmaktadır. 570 m rakımlı, doğu-batı doğrultulu tepenin kapladığı alan yaklaşık 3,5 hektar olmakla birlikte yerleşilen kesim, kayalık arazi nedeniyle bundan daha az olmalıdır.

[1] Bu Proje, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmektedir. Proje kapsamındaki Ballıcaoluk yerleşiminde çalışmama ve bu yayına izin veren hocam Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Ballıcaoluk yerleşmesinin yüzeyde görülen başlıca mimari kalıntıları, büyük kesme taş bloklarla örülmüş surlarıdır. Nif Dağı'nda 2004 ve 2005 yıllarında yapılan yüzey araştırmaları sırasında (Tulunay 2006: 191), (Tulunay 2007: 355) çizilen plan ve rölövelerden sonra, 2008 yılında Ballıcaoluk'ta temizlik, sondaj ve kazı çalışmalarına başlanmış (Tulunay 2009: 400-401); tepenin kuzeybatı ve güneydoğusunda yüzeyde daha önce görünmeyen bazı duvar izleri belirlenerek plana eklenmiştir (Türkmen 2011: 414-415). Tepenin, doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayrıldığı söylenebilir. Her iki kısımda da surlar tepeyi çevrelemektedir; kayalık yerlerde ve dik yamaçlarda duvarlar kesilerek, tahkimatta arazinin doğal imkânlarından yararlanılmıştır. Doğudan tepeye ulaşıldığında iri taş bloklarla örülmüş doğu sur duvarıyla karşılaşılır; kuzey-güney doğrultulu bu sandık duvarın dış yüzünde daha büyük taşlar kullanılmıştır (Res. 5 ve Resim 6). Batı kısım daha yüksekte kaldığından Torbalı Ovası'na hâkim konumdadır (Res. 7). Surların yapımında çevredeki kireçtaşı kayalıklar taş ocağı olarak kullanılmıştır. Duvarlar, doğal kaya üzerine bazen doğrudan bazen de kaya yüzeyi düzlenerek ya da oturtma yuvaları açılarak yerleştirilmiştir (Res. 8). Duvar örgüsü ve işçiliğine göre surları Geç Klasik - Erken Hellenistik Dönem'e tarihlemek mümkündür. Ballıcaoluk surlarında kuleye rastlanmamıştır, olasılıkla duvarların bitiştirildiği yüksek kayalıklar bu amaçla kullanılmıştır. Güney yamaçta, surdan bağımsız olarak inşa edilmiş olan ve yörede "Kuleyıkı" olarak anılan kule (Res. 9), surlara göre biraz daha farklı ve özenli duvar işçiliğine sahip oluşuyla aynı dönem içinde sonraki bir evreye işaret eder. Konumu nedeniyle gözetleme işlevinde kullanıldığı düşünülen kuleden Karamattepe ve Dağkızılca ile Torbalı Ovası ve Karabel Geçidi yolu gözlenebilmektedir (Res. 10).

Ballıcaoluk'ta yüzeyde ve kazılarda bulunan keramik[2], MÖ 7. yy'dan Bizans Dönemi'ne uzanan çeşitli yerleşim evrelerine işaret etmektedir. Geç Geometrik ve Arkaik Dönem'e ait keramik parçaları az miktardadır (Res. 11). MÖ 4. yy ilâ 3.yy'ın ilk yarısına tarihlenen siyah sırlı kâse parçaları ile MÖ 2. yy krater, kâse ve balık tabağı örnekleri, Hellenistik keramik arasında en yoğun buluntu grubunu oluşturmaktadır. Roma ve Bizans Dönemi'ne ait az sayıda keramik de mevcuttur.

Ballıcaoluk'ta 2010 kazı sezonunda bulunan pişmiş toprak bir kâse kalıbı parçası (Res. 12), bu yörede keramik üretildiğini gösteren önemli bir kanıttır.

---

[2] Nif Dağı Antik Çağ keramiği, uzman Mustafa Bilgin (M.A.) tarafından çalışılmaktadır. Kendisine, bu makalenin hazırlanmasındaki keramik değerlendirme, çizim ve fotoğraf paylaşımı için çok teşekkür ederim.

Kabartmalı kâse yapımında kullanılan kalıbın hamuru açık kiremit renkli ve az miktarda mika, mineral ve kireç katkılı olup ince taneli ve sert dokuludur. Mat ve hafif pürüzlü olan yüzeyi, hamur renginde ince astarlıdır. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe kadar, gövde kısmının bir parçası korunagelmiştir. Bitkisel bezemeli kalıbın üzerindeki, ucu hafifçe aşağıya doğru kıvrılmış bir eğrelti otu ve yanında bir lotus yaprağından oluşan bezeme kompozisyonu, Hellenistik Dönem'de kalıp yapımı kâselerde görülür ve Atina Agorası'nda bulunan benzerleri MÖ 225-175 yıllarına tarihlenir (Rotroff 1982: 51, lev. 10, no. 59, 62). Kalıp yapımı kâseler, "Megara kâseleri" olarak da bilinmektedir. Genellikle yarım küre biçimli, kaidesiz ve kulpsuz olan bu kâselerin üzeri kabartma bezeklidir ve içki kabı olarak kullanılır (Rotroff 1982: 1). Kalıp, aslında çark yapımı firnissiz bir kâse şeklinde yapılır. Ballıcaoluk örneğinde de görüleceği gibi genellikle kalıpların dış yüzeyleri pürüzlüdür ve düzeltilmemiştir. Kalıp olarak kullanılacak bu tür kâselerin iç yüzeyindeki negatif bezeme, bazen, kozalak gibi doğal malzemeler kil henüz yumuşakken üzerine bastırılarak oluşturulabilir. Kalıp fırınlandıktan sonra kullanıma hazır hale gelir. Kalıptan çıkarılacak kâsenin hamuru kalıbın içine yerleştirilip bastırılır, çarkta iç yüzeyi düzeltilir. Kalıptan kolayca çıkabilmesi için nemini kaybedip biraz çekene kadar kurumaya bırakılır. Kalıptan çıkarılan kâse üzerindeki pozitif bezemeye bazı ayrıntılar eklenebilir. Aynı kalıp, yıpranana kadar tekrar tekrar kullanılabilir (Rotroff 1982: 5).

Ballıcaoluk'taki yüzey araştırmaları ve kazılar sırasında kalıp yapımı kâse parçaları da ele geçmiştir. Parçaların sayısı ve profil durumu form gelişimini belirlemek için yeterli değildir. Tümü bitkisel bezemelidir. 2005 yılı yüzey buluntusu bir gövde parçası üzerindeki bezeme (Res. 13), söz konusu kalıpla yakın benzerlik göstermektedir. Parçada, dipten yükselen lotus ve palmiye yaprakları arasında dikey dalgalı hatlardan oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Ballıcaoluk'ta ele geçen keramik parçalarının hamur ve astarlarındaki homojen yapı, özellikle de, bulunan kalıp parçası, burada yerel bir atölyenin varlığına güçlü bir kanıttır. Ayrıca yöredeki kil yataklarından alınan toprak örnekleri ile keramik parçalarının MTA'da yapılan analiz sonuçları da yerel kil yataklarının kullanıldığını göstermiştir. Ballıcaoluk'ta bulunan Geç Geometrik-Arkaik keramik parçaları, yalnızca Hellenistik Dönem'de değil, daha erken dönemlerde de burada yerel keramik atölyelerinin var olabileceğini akla getirmektedir.

Yerleşimdeki üretim etkinliğinin bir başka kanıtı da tepenin çeşitli kesimlerinde bulunan pişmiş toprak dokuma tezgâhı ağırlıklarıdır (Res. 14). Büyük çoğunluğu piramidal formlu ve tek delikli olan pişmiş toprak ağırlıklar,

burada en azından ev ihtiyacını karşılayacak bir dokumacılık etkinliğine işaret eder. Dokuma, Eski Yunan'da kadınların işi olarak görülmekteydi (Barber 1991 ve Barber 1994: 29-41); hemen her evde dokuma tezgâhı vardı. Form ve hamurlarındaki benzerlik nedeniyle, Ballıcaolukta bulunan dokuma tezgâhı ağırlıkları da büyük olasılıkla yerel üretimdir.

Ballıcaoluk kazılarında bulunan demir cevherleri ile tepede düzlenmiş doğal kayalar üzerinde gözlenen ve cevher kırma çanaklarıyla ilişkili olduğu düşünülen çukurlar, burada demirin işlenecek hale getirildiğini göstermektedir[3]. Demir, hem âlet yapımında hem boyar madde üretiminde kullanılmış olabilir. Ballıcaoluk'ta ele geçen demir ve bronz ok uçlarının, Karamattepe'dekilerle benzer tipolojiye sahip oluşu, bu iki yerleşimin birbiriyle ilişkisine işaret eder. Ballıcaoluk'ta ayrıca, kurşun ağırlık, bronz fibula gibi metal buluntular da ele geçmiştir (Res. 15).

Ballıcaoluk'un, Torbalı Ovası'na ve Karabel Geçidi'ne giden yola hâkim konumu nedeniyle, Hellenistik Dönem'de Smyrna'ya ulaşan yolların korunmasıyla ilgili kalelerden biri olduğu düşünülmüştür (Doğer - Gezgin 1998: 14), (Meriç 1988: 207-208), (Meriç 2009: 68-69) (Res. 10). Smyrna çevresindeki tahkimli tepeler, Hellenistik Dönem'de kentin savunma sisteminin bir parçası olarak görülmüştür (Akurgal 1946: 71). G. E. Bean, İzmir çevresinde Adatepe, Akçakaya ve Belkahve'de yaptığı incelemelerde, buradaki yerleşimleri duvar tekniği ve yüzey keramiğine göre Hellenistik Dönem'e tarihlendirmiştir (Bean 1955: 43-55).

3. Suriye Savaşı sırasında (MÖ 246-241) Smyrna ile Sipylos Magnesiası arasında imzalanan *sympoliteia* anlaşmasına göre Seleukos Kallinikos, Magnesia halkına ve yazıtta *katoikoi* olarak geçen yerleşimlerde yaşayanlara Smyrna halkıyla aynı vatandaşlık haklarını vermektedir (Fingerson 1998: 23-37). Bugün Oxford'da korunan yazıt, bölgede özellikle yolları ve dağ geçitlerini koruyan askeri yerleşimlerin ve garnizonların varlığına işaret etmektedir (Cohen 1991: 41-50), (Labarre 2004: 227-228), (Fingerson 2007: 107-120). *Katoikoi*, Hellenistik Dönem'de yalnızca Lydia ve Phrygia bölgelerindeki askeri ya da sivil Makedon kolonileri için kullanılmış bir terimdir. İç ve kıyı bölgeyi birbirine bağlayan yolların ve dağ geçitlerinin bulunduğu bu bölgede baskın olan Pers etkisini kontrol altında tutmak için emekli askerlere burada arazi verilerek Makedon kolonileri kurulmuştu. Epigrafik kaynaklar, söz konusu bölgelerde *katoikoi* varlığına işaret etmekle birlikte bunların

[3] Nif Dağı Kazısı metal buluntularını çalışan ve değerlendiren Ar. Gör. Dr. Daniş Baykan'a, bu konuda verdiği bilgi için teşekkür ederim.

askeri karakteri hakkında kuşkular vardır. Bu terimin köy yerleşimleri için de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Akalın 2006: 72), (Şahin 1998: 48). Ayrıca bu yerleşimlerin şehircilik yapısı ve yönetim düzeni hakkında neredeyse hiç bilgimiz yoktur. Stratejik konumu, Ballıcaoluk'taki yerleşimin Hellenistik Dönem'de bir *katoikoi* olabileceğini düşündürmektedir. Ballıcaoluk'ta yapılacak çalışmalarla elde edilecek yeni bulgular, buradaki yerleşim tipini ve gelişim evrelerini saptayarak, bölgedeki benzer yerleşimlerin tanımlanmasında kolaylık sağlayacaktır.

Arş. Gör. Dr. Müjde Türkmen
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Beyazıt 34452 İstanbul / Türkiye
mturkmen@istanbul.edu.tr

Observations on the Ballıcaoluk Settlement at the Nif Mountain in the Region of İzmir

The Nif (Olympos) Mountain is located east of İzmir, around borders of Kemalpaşa, Buca and Torbalı counties (Fig. 1). Kemalpaşa Plain is on its north, the Karabel pass, linking the valleys of the Kaistros (Küçük Menderes) and the Hermos (Gediz) is on its east and Torbalı Plain is on its south.

The archaeological research at the Nif Mountain was conducted by Prof. Dr. Elif Tül Tulunay with the excursions in 1999-2001 and was carried on with the surveys in 2004-2005. The archaeological excavations in the Nif Mountain are continued since 2006 (Fig. 2).

Ballıcaoluk is a hill-top settlement, located on the northeast of Karamattepe and surrounded by Hacıefendi Deresi on the north and Narlı Dere on the south (Fig. 3-4).

In the surveys of 2004 and 2005, limited topographical and architectural planning works were done in Ballıcaoluk and since 2008 the archaeological excavations are carried on. The settlement was fortified with big ashlar wall and the hill was divided into east and west sections (Fig. 5-6). West section is on the higher elevation and in controlling position over the Torbalı Plain (Fig. 7-8). Natural line of defence, like steep slopes and cliffs were also the part of the fortification system. Local limestone blocks quarried from the site were used in the masonry. There is no tower on the fortifications but there is a watchtower, "Kuleyıkı", on the south-west slope (Fig. 9-10). According to the masonry technique, walls might be dated to Late Classical – Early Hellenistic period.

The ceramic finds from Ballıcaoluk were dated from 7th century B.C. to the Byzantine period. The Late Geometric-Archaic Periods are represented with few but numereous sherds (Fig. 11) . The main group of sherds were dated to the Hellenistic times. There were also some few Roman and Byzantine examples.

A terracotta mould piece for mouldmade "Megaran" bowls, which was found in the 2010 season is a significant find about the local pottery production (Fig. 12). It has a floral decoration with lotus and fern with a folded tip. There were also found mouldmade bowls with similar decorations (Fig. 13). Homogeneous clay of the sherds and the terracotta mould were proof of a local workshop activity in Ballıcaoluk.

The terracotta loom-weights found in the Ballıcaoluk are also evidence of local production (Fig. 14). Since the textile production is a women's work in the Greek Antiquity, there might be at least a household activity.

The iron ores were also found in Ballıcaoluk. The iron might be used for both tool production and dyestuff. Ballıcaoluk and Karamattepe have the same typology for the arrow heads and this is an evidence for the relation between these two settlements. Some other metal finds as such as lead weight, bronze fibula were found in Ballıcaoluk (Fig. 15).

Because of its controlling position over the Torbalı Plain and the road to Karabel Pass (Fig. 10), Ballıcaoluk probably was a part of the Hellenistic defence of Smyrna by comparing the other sites in the region (Akurgal 1946: 71), (Bean 1955: 43-55), (Doğer - Gezgin 1998: 14), (Meriç 1988: 207-208), (Meriç 2009: 68-69).

According to the treaty about *sympolitea* that was signed between Smyrna and Magnesia on the Sipylus during the Third Syrian War (246-241 B.C.) (Fingerson 1998: 23-37), Seleucos Kallinikos gave the same civic rights to the civilian population of Magnesia as the people of Smyrna and also the military settlers, *katoikoi*. This inscription was indicated the presence of the military settlements and garrisons in that region especially for guarding the mountain passes (Cohen 1991: 41-50), (Labarre 2004: 227-228), (Akalın 2006: 65-74), (Fingerson 2007: 107-120). Because of its convenient location, Ballıcaoluk might be identified as a *katoikoi* and since we do not have enough data about the urbanisation components of a *katoikoi*, Ballıcaoluk could constitute a model for the similar settlements.

Kaynakça

Akalın, A.
2006 "Hellenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt 25 Sayı 39: 65-74.

Akurgal, E.
1946 "Arkaik ve Klâsik Çağlarda İzmir", *Belleten* X: 55-71.

Barber, E. W.
1991 *Prehistoric Textiles*, Princeton

1994 *Women's Work*, New York.

Bean, G. E.
1955 "The Defences of Hellenistic Smyrna", Anadolu Araştırmaları I: 43-55.

Cohen, G. M.
1991 "Katoikia, Katoikoi and Macedonians in Asia Minor", *Ancient Society* 22: 41-50.

Doğer, E. – İ. Gezgin
1998 "Arkaik ve Klâsik Dönemde Smyrna'nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler", *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu*, İzmir: 7-30.

Fingerson, K. R.
1998 *Smyrna 573: A Study in Hellenistic Civic Organization during the Third Syrian War (246-241 B.C.),* Wisconsin-Madison Üniversitesi (Doktora Tezi), Ann Arbor.

2007 "Persian Katokoi in Hellenistic Smyrna", *Ancient Society* 37: 107-120.

Labarre, G.
2004 « Phrourarques et phrouroi des cités grecques d'Asie Mineure à l'époque hellénistique », *Les cités grecques et la guerre en Asie Mineure à l'époque hellénistique*, Tours: 221-248.

Meriç R.
1988 "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 4: 202-212.

2009 *Das Hinterland von Ephesos: Archäologisch-topographische Forschungen im Kaystros-Tal*, Viyana

Rotroff, S.I.
1982 *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Moldmade Bowls* (*The Athenian Agora* XXII), Princeton, New Jersey, The American School of Classical Studies at Athens.

Şahin, I.
1998 *Lydia'da Küçük Yerleşimler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Tulunay, E. T.
2006 "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 Yılı Yüzey Araştırması", *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı* Antalya 2005, 2, Ankara: 189-200.

2007 "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzey Araştırması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı* Çanakkale 2006, 2, Ankara: 351-362.

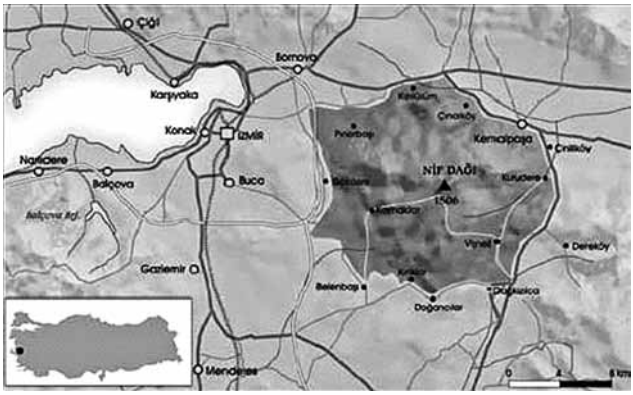
2008 "Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazısı", *29. Kazı Sonuçları Toplantısı* Kocaeli 2007, 3, Ankara: 79-98.

2009 "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı* Ankara 2008, 3, Ankara: 411-426.

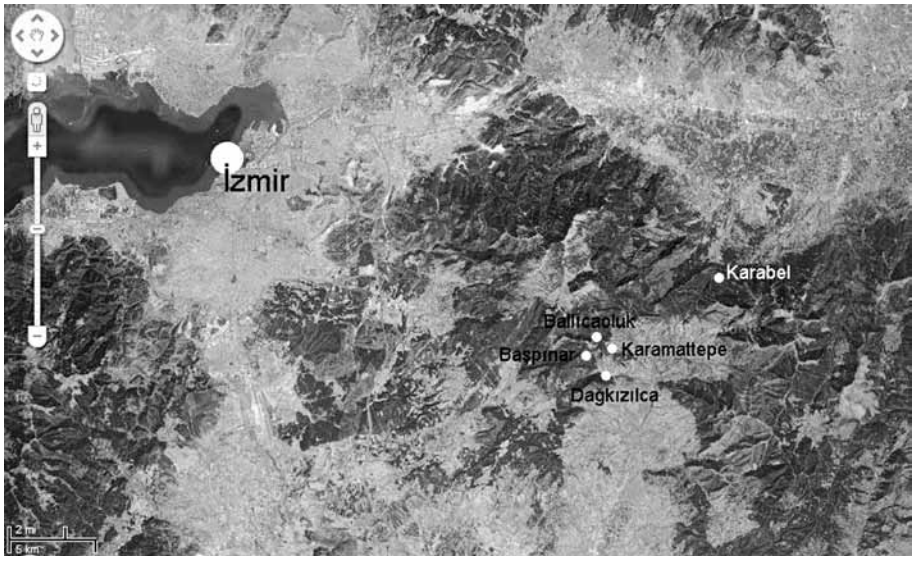
2010 "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2008 Yılı Kazısı", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı* Denizli 2009, Ankara: 387-408.

2011 "Nif (Olympos) Dağı Projesi: 2009 Yılı Kazısı", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul 2010, Ankara, 405-423.

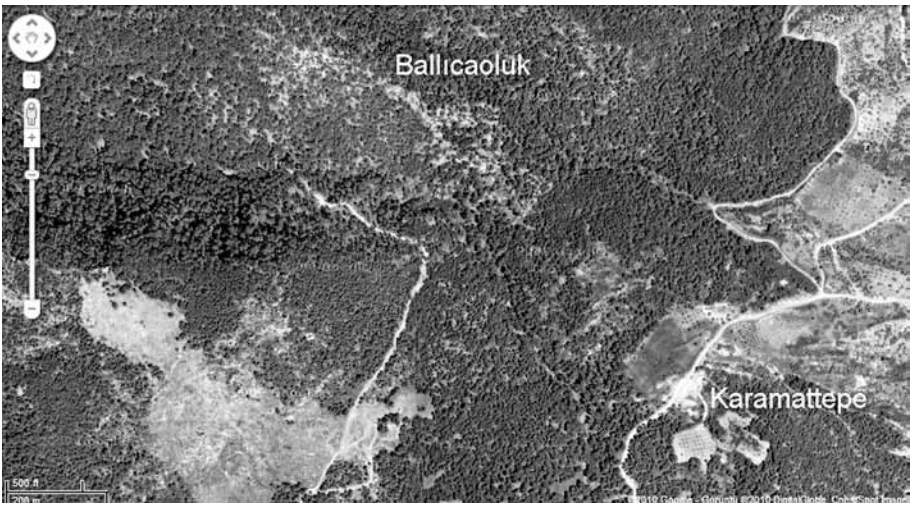
Türkmen, M.
2011 "Ballıcaoluk", E. T. Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Projesi: 2009 Yılı Kazısı", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul 2010, Ankara: 414-415.

Res. 1 İzmir ve Nif (Olympos) Dağı'nın yerini gösteren harita

Res. 2 Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi çalışma alanları

Res. 3 Karamattepe ile Ballıcaoluk'un konumu

Res. 4 Karamattepe kazı alanından Ballıcaoluk'un görünümü

Res. 5 Ballıcaoluk, doğu sur duvarı, doğu dış cephe

Res. 6 Ballıcaoluk, doğu sur duvarı, kesit ve batı iç cephe

Res. 7 Ballıcaoluk, batı sur duvarı

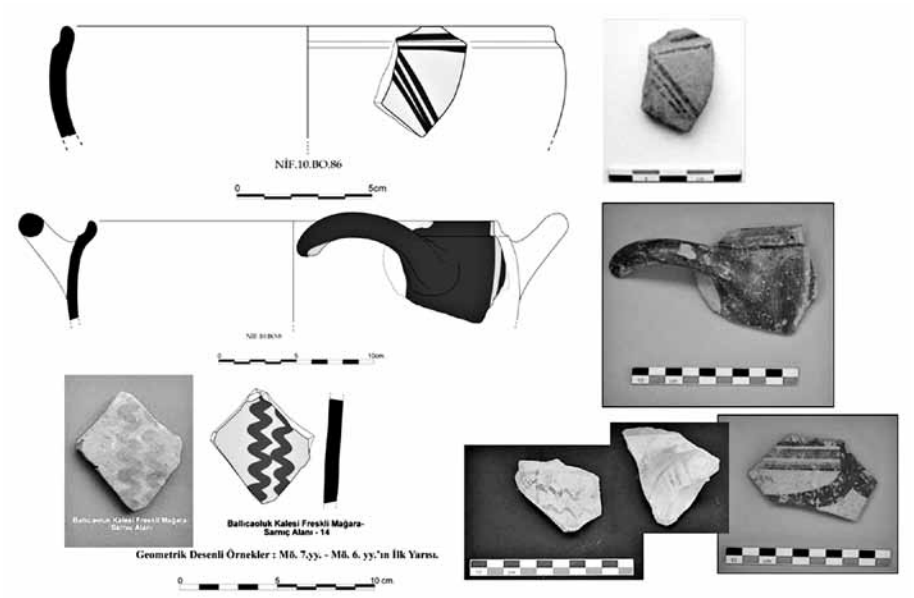
Res. 9 Ballıcaoluk, "Kuleyıkı"

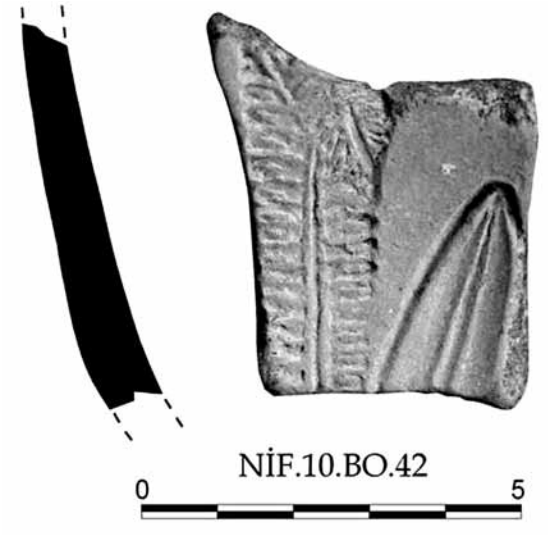
Res. 8 Ballıcaoluk, batı sur duvarı

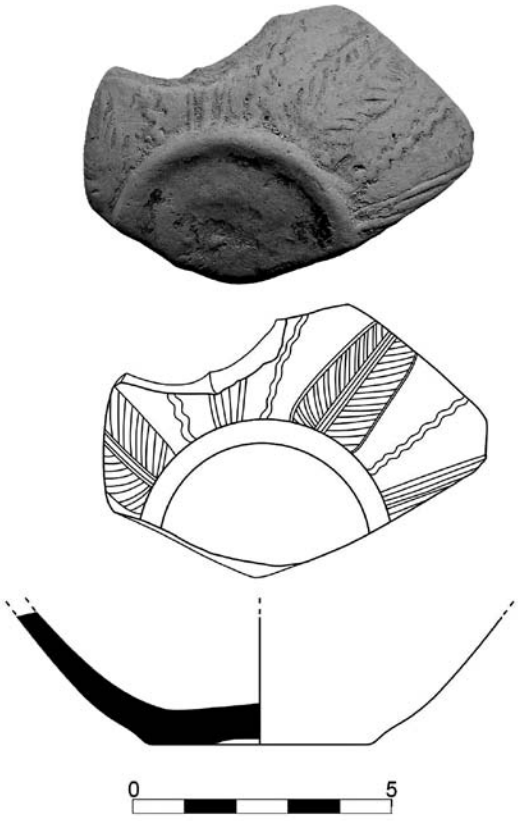
Res. 10 Ballıcaoluk, "Kuleyıkı"ndan çevrenin görünümü

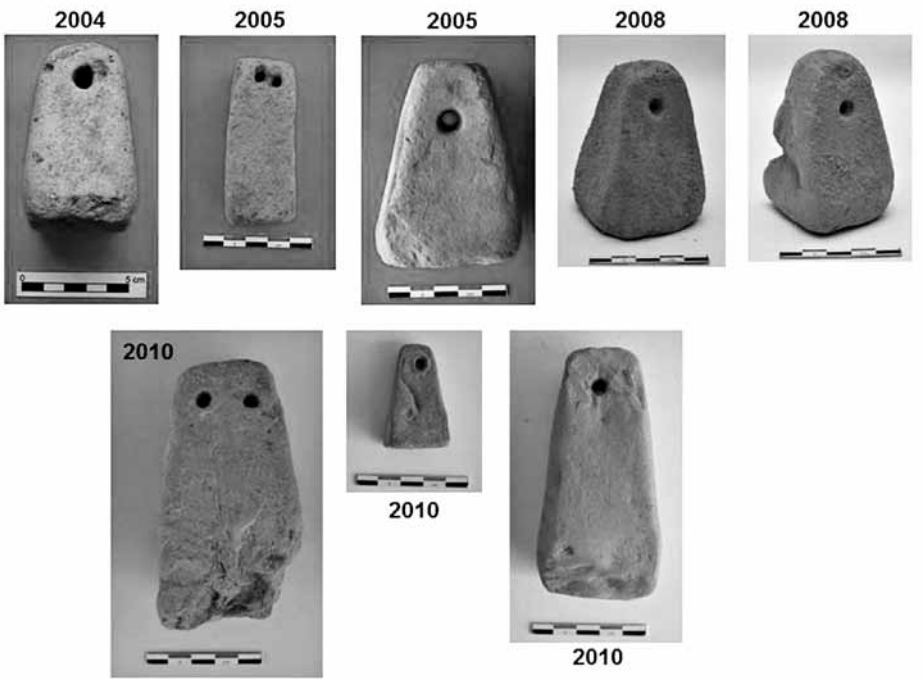
Res. 11 Ballıcaoluk, Keramikler (Fotoğraf ve çizimler: Mustafa Bilgin)

Res. 12
Ballıcaoluk 2010 yılı yüzey buluntusu kabartmalı kaseye ait kalıp parçası (Fotoğraf ve çizim: Mustafa Bilgin)

Res. 13
Ballıcaoluk 2005 yılı yüzey buluntusu kabartmalı kase parçası (Fotoğraf ve çizim: Mustafa Bilgin)

Res. 14 Ballıcaoluk'ta bulunan dokuma tezgâhı ağırlıkları

Res. 15 Ballıcaoluk metal buluntularından örnekler